

Hagyomány és hagyományörzés

Napjainkban egyre nagyobb számban hallani hagyományörző csoportokról, amelyek a legkülönbélebb „hagyományok” őrzésére vállalkoznak. Legyen az népzene, néptánc, étkezés, mesterségek, népszokások hagyományainak őrzése vagy katonai hagyományok őrzése. Ez utóbbiak széles spektrumára jellemző, hogy az Árpád kori vagy sokszor még annál is régebbi (olykor történelmileg igazolhatatlan) múltra visszatekintő katonai hagyományoktól kezdve a legújabb kori katonai hagyományokig bezárólag tevékenykednek. A katonai hagyományörzés ellenőrizetlenségére utalhat a nem kevés politikai felhanggal átitott, ominózus Moszkva téri eset, amikor is a bűncselekmény elkövetésénél használt szamuráj kard jelenlétét egy katonai hagyományörző csoporthoz való tartozással indokolták. De úgyszintén megfigyelhető a néphagyomány kereteibe tartozó hagyományörzés ellenőrizetlensége, ahol turistacsalogató célzattal sosemvolt vagy éppen adott térségre nem jellemző hagyományokat gyártanak. Bár ez utóbbi tevékenység legalább nem fenyegeti senki életét, de akkor is kérdések egész sorát felveti. Jelesül, mi tekinthető hagyománynak, külön kell-e választanunk a történetileg igazolható valódi és álhagyományokat, illetve ez utóbbiak „hagyományörzését” érdemes-e bármilyen formában támogatni?

A néprajztudományt illetően a hagyomány „a közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns rendszere, a kultúra grammatikája.”¹ Amelynek lényege, hogy az emberi közösségek élettevékenységét olyan szimbolizált jelrendszerek (pl. a nyelv) irányítják, amelyek elsajátítása révén a különböző közösségek tagjai megszervezik a viselkedésüket. Fontos kiemelni, hogy ellentétben a köznyelvi meghatározástól a néprajztudományban a hagyomány nem azonos az „ősi” és az „örökség” fogalmakkal.

A hagyomány társadalomtudományi meghatározással az „átadott dolog”.² Amelynek legegyszerűbb és legelemibb jelentése a traditum, vagyis valami olyan amit a múlt a jelennek átad. Jól láthatóan ez a fajta definiálása a hagyománynak jóval szélesebb jelentéstartalommal bír, amelybe már szépen belefér az „ősi” és

¹ NL II.1979, 393.

² Shils, Edward 1987, 30.

az „örökség” fogalmak alkalmazása is. Ez esetben az egyedüli döntő szempont, hogy a hagyomány mint emberi cselekvés, vagy gondolkodás, illetve képzelet száll az egyik generációról a másikra. Ebből kifolyólag a hagyomány mindenképpen adott közösség generációról generációra történő ismereteinek átadását feltételezi. Ez mindjárt felveti a kérdést, hogy a városi értelmiség értékmentő jellegű, de nem a saját, hanem a vidéki népesség hagyományainak őrzését azonos kategóriába kellene sorolni a vidéki hagyományörző együttesek önnön kulturális hagyományainak a megőrzésére tett erőfeszítéseivel. Mivel a városi és a vidéki népesség életmódjában, munkamódjaiban és ebből kifolyólag kulturális hagyományaiban jól kifejezett különbségek észlelhetők, szükséges különbséget tennünk az autentikus és adaptált hagyományörzés között.

Hagyománynak akkor nevezhetünk valamit, ha az legalább három rövid vagy hosszú generáción átível. Ezzel szemben a divat rövid ideig fennálló jelenség, ami csupán egyetlen generáció gyakorlata vagy eszméje lehet.³ A divat legfőbb jellemzője időtartam, de mind a divat, mind a hagyomány közös jellemzője, hogy adott mintát jelenítenek meg, amelyet mások is elfogadnak. Viszont a divat mindaddig nem tekinthető hagyománynak, amíg az elfogadás csak egy generációt érint. Ebből kifolyólag a divatnak viszonylag gyorsan befogadó közönségre kell találnia és a népesség jelentős részét meg kell hódítania. Shils szerint, ami divatnak indul, hagyománnyá fejlődhet és ebből kifolyólag a kettő közötti különbségtétel a legtöbbször önkényes.⁴ Azonban a definícióból adódóan ha elfogadjuk, hogy a divat rövidebb életű, ám emellett szélesebb körben, a népesség jelentős körében elterjedő jelenség, akkor a néphagyomány és a nemzeti hagyomány kifejezések alkalmazásával egy viszonylag jól definiálható különbséget kapunk.

A népi és a nemzeti kifejezések szinonim használata a reformkorban az akkor kialakuló nemzetállamok kultúrpolitikájában keresendő. Ennek hozományaként Európa szerte szakralizálták az „őseredetinek” vélt népi kultúrát és a nyelvi-nemzeti határokat jelölték ki adott kultúra elterjedésének a vizsgálatához. Azonban a kultúrakutatások összességében arra mutatnak, hogy a kultúra értékrendszere sokkal inkább megragadható a különböző régiók elkülönítésében. Ennek nyilvánvaló okai a főleg a hagyományos anyagi kultúra tekintetében megmutatkozó táji különbségek, amelyek a természeti adottságok különbözőségeiből fakadó

³ Shils, Edward 1987, 35.

⁴ Shils, Edward 1987, 36.

munkakultúrát, fogyasztási szokásokat és az ebből kiformalódó életformák kialakulását szabályozták.⁵ A néprajztudomány által régen feltárt jelenség, miszerint a szomszédság a mindennapos érintkezések és kölcsönhatások olyan tömegét produkálja, hogy annak hatásával mindenképpen számolni kell.⁶ Két szomszédos nép között éles választóvonal csak akkor jöhetne létre, ha a szomszédos területek tartósan, hermetikusan el lennének zárva. Még a nyelvi, vallási, társadalmi különbségek tartós egymás mellett élése is érezteti a hatását. Ebből kifolyólag nincsenek éles kulturális határok és gyakran még a jelenséghatárok is elmosódnak. Ez a jelenségcsoport vezet az ún. kontaktzónák kialakulásához, ahol a különböző irányú kulturális hatások együttes jelentkezését lehet kimutatni.⁷

Az úgynevezett helyi sajátosságok a nemzeti specifikumoktól eltérően a mennyiségi és a minőségi meghatározók miatt, csak kisebb csoport kultúrájára vonatkoztathatóak és ebből kifolyólag csekélyebb a jelentőségük.⁸ A nemzeti specifikumokhoz szükséges a korábbi átvevőkkel közös származás érzéke, ezért a nemzeti hagyományok kialakulásához szükséges egy közös eszme és értékrendszer. Ez a közös érték és eszmerendszer csak a 19. században kialakuló nemzetállamok szintjén megragadható, mert azt megelőzően a feudális nemzetet (natiót) a rendi és a vallási kötöttségek tartották össze és nem jellemezte a közös nyelv vagy kultúra. Ez utóbbi kondíciók természetesen politikailag igényelt jellemzők lettek volna, amelyek a gyakorlatban sehol nem voltak teljes mértékben megragadhatóak. Ebből kifolyólag a nemzetállamoknak már eleve két alaptípusa alakult ki. Az egyik a francia mintájú, közös államkeretre épülő ún. államnemzet, és a másik német mintájú kulturális közösségre alapuló ún. kultúrnemzet.⁹ Ez utóbbi kulturális közösség leginkább a közös nyelv szintjén és azon belül is leginkább kultúrpolitikai szinten ragadható meg, mert a dialektus vagy önálló nyelv definíciói sokszor politikai döntés eredményei.

Összességében sehol nem alakultak ki homogén nemzetállamok, ezért a közös kultúrára és nyelvre alapuló nemzetállamok igénye sokkal inkább hipotetikus semmint gyakorlatban megvalósítható kondíciókat takart. Megjegyzendő, hogy a történeti Magyarországgal kapcsolatban oly sokszor és szívesen felemlített „soknemzetiségű ország” jelző jó néhány reformkori államra szintúgy jellemző volt. Példának okáért a

⁵ Hoffmann Tamás. 2004, 56-57.

⁶ Barabás Jenő. 1963, 111.

⁷ Gunda Béla. 1958, 573.

⁸ Barabás Jenő 1963, 91.

⁹ AK 1990, 278-279.

19. századi Franciaországban a lakosság felének nem francia volt az anyanyelve. Ebből kifolyólag a trianoni döntés által megrajzolt határmódosításokat meglehetősen álszent dolog az államnemzet lakosainak nemzetiségi arányaival indokolni.

Mivel a kialakuló nemzetállamok sem nyelvileg, sem kulturálisan nem voltak homogénnek tekinthetőek, felsőbb irányítással megindult a tudatos, tömeges hagyománytermelés, hogy a különböző társadalmi csoportok kohézióját és identitását strukturálják.¹⁰ Mindennek célja a nemzeti elkötelezettség kialakítása volt, amelyet leginkább politikai célok szem előtt tartásával és ebből adódóan politikai hagyományok kitalálásával szándékoztak megerősíteni. Ezt leginkább új hivatalos ünnepek, szertartások és hősök vagy jelképek kialakításával lehetett elérni, amelyek lebilincseltek az alkalmazottak növekvő seregét és a gyerekek népes tábort. A közigazgatás és a jog és különösen a közoktatás egységesítése a különböző társadalmi osztályokból szép lassan állampolgárokat alakított ki, amelynek célja a nemzeti léptékű politika alkalmazásával a polgári társadalommá formálódás volt. A tömegek politikai mozgósításának legelterjedtebb eszközei a vallás, az osztályöntudat és a nacionalizmus voltak. Ezért az 1870-1914 közötti időszakban a hivatalos hagyományteremtést a választásokon alapuló demokrácia széleskörű elterjedése és az erre építő tömegpolitika határozta meg.¹¹

A második világháború után legalábbis Európa keleti felén a nacionalizmus és a vallás kifejezetten tiltott, míg adott társadalmi csoportok osztályöntudata kifejezett preferált eszköz maradt. Ezzel együtt jelentős társadalmi változások történtek, aminek folyományaként a néphagyományok szempontjából legfontosabb paraszti társadalom szép lassan átalakult. Erre való reakcióként alakult ki a hagyományörzés jelensége, amely egyfelől mint kulturális értékmentés, másfelől mint politikai vetület nélküli, burkolt nemzeti érzés kapott szerepet. Azonban amíg a 19. század folklórizmusa a még élő néphagyományból tudott meríteni, illetve az elit kultúra elemeit tudta folklorizálni, addig a 20. század második felének neofolklórizmusának ilyen lehetősége már nem volt.

Ezért a hagyományörzés valójában egy folyamat végét jelenti, mert adott állapotot rögzít, amely lételeme hiányában tovább fejlődni nem képes. Legalábbis az eredeti közegében kialakult folyamatok szerint nem. A hagyományörzéssel foglalkozó szerzők jellegzetes hibája, hogy úgy vélik valamely évezredes, változatlan formájú ősi hagyományok őrzői, olykor egyenesen felszentelt papjai. Holott a hagyományos folklór

¹⁰ Hobsbawm, Erik 1987, 127.

¹¹ Hobsbawm, Erik 1987, 133.

jelenségek alapvető jellegzetessége a variabilitás, amely az átadás módjából és a hagyomány íratlan rögzítetlen jellegéből adódik. A néphagyományra egyáltalán nem volt jellemző a hagyományőrzés, sokkal inkább a hagyományozódás. A népi kultúrában az ismeretátadás a hagyományozódás keretein belül történt.¹² Míg a hagyományőrzés egy statikus állapotnak fogható fel a hagyományozódás folyamata, ha lassan is de folyamatosan változó, ebből kifolyólag dinamikus jelenség. Az anyagi kultúra termékeinél ez a folyamat még erőteljesebben jelentkezik.

A néprajztudomány kutatásai azt mutatják, hogy az anyagi kultúra termékei, eltérően a szellemi kultúra jóval tartósabb elemeitől, kevésbé konstans tényezők, mert sokkal jobban illeszkednek és ebből kifolyólag reagálnak a környezet változásaira.¹³ A tárgyi kultúrát illetően történetileg jól nyomon követhető folyamat a sokszor igen nagy időtartamot átívelő nyugatról érkező, többszörösen közvetített átvételek jelensége. Ennek magyarázata pedig a mindenkori divat irányzatokkal magyarázható, amely korántsem új keletű jelenség, csak a korábbi évszázadokban egy jóval lassabb és ezáltal hagyományozódás formájú átadás-átvétel volt. Az újítások iránti igény alapvető emberi tulajdonság, főleg ha az újdonság kényelmesebbé, könnyebbé teszi az életet. Nem véletlen hogy a népi építészettől kezdve, az iparúzésig és a lakáskultúrán át a hangszeres zenéig megragadható a folyamatos újítások és újdonságok átvételének a jelensége.

Főleg a hangszeres zenét illetően vannak a hagyományőrzéssel is foglalkozó szerzőknek olykor kifejezetten áltudományos, anakronisztikus nézeteik. Holott történetileg jól követhető, hogy a kultúra egyéb területén is végbemenő ízlésváltozások, korabeli divatirányzatok lassan, de idővel mindig a változás erejével hatottak. Ebből kifolyólag a helyi társadalomban bekövetkező változások és a változásokkal együtt járó ízlésváltozások, együtt jártak a zenei ízlés modernizálódásával és evvel együtt új hangszertípusok meghonosodásával. Ez a folyamat gyorsult fel a 20. században, amikor a változás már egy-két generáció alatt bekövetkezett. A gyáripar fejlődése egyre inkább visszaszorította a hangszerkészítő kedvet, mert olcsón hozzá lehetett jutni a gyári hangszerekhez. A furulyások egyre inkább klarinétot, fuvolát vagy nyolclyukú furulyát kezdtek el használni. A dudások leginkább a tárogatóra vagy klarinétra cserélték le a hangszereiket. A falusi zenei igényeket már nem elégítették ki a korábbi hangszerek (furulya, duda, citera stb...) azok egyre inkább a szegényebb rétegek,

¹² Barabás Jenő 1963, 112.

¹³ Barabás Jenő 1963, 107.

illetve az archaikus életmódot folytató pásztorság körében maradtak fenn. Azonban még a pásztorság esetében sem beszélhetünk hagyományőrzésről, mert az ösztönös úton történő ismeretátadás vagyis hagyományozódás a pásztorság esetében is egy dinamikus folyamat és a pásztorok azon rétegei, akinek az anyagi lehetőségei lehetővé tették, szintén szívesen szereztek be gyári minőségű hangszereket és cserélték le az elődeiktől örökölt tudással készített hagyományos hangszereiket az újabbra a jobbra. Az anyagilag stagnáló vagy regresszív társadalmi helyzetben levők régi dolgokhoz való ragaszkodása nem tévesztendő össze a hagyományőrzéssel. A tárgyi kultúrát érintő statikus hagyományőrzés, ősi forráshoz való visszatérés a 20. század végi, nem paraszti származású csoportok neofolklorizmusában kapott csak kiemelt szerepet.

Az ország nagy részén (Felvidék, Dunántúl, Alföld) az I. világháború előtt kezdik el kiszorítani a dudazenét a gyári hangszereket használó zenei együttesek (rezesbanda, tamburabanda, cigánybanda). A Délvidéken és Erdélyben már jóval korábban kiveszett a zenei hagyományból a magyarságnál a duda. Moldvában csak nyomokban maradt fenn. A tamburabandák és a rezesbandák nagy része a 1930-as években oszlik fel. A cigányzenekarok vagy „felfejlődtek” városi-kávéházi zenekarnak, amelyek a rádióból tanulva készek a modern slágereket elsajátítani vagy megmaradtak paraszti zenekarnak és lakodalmakban stb. játszottak tovább a vidéki zenei alkalmakkor.

Az 1950-es évek elején városi mintára alakulnak nem túl hosszú életű jazz zenekarok is. A városi cigányzenekarok és a később alakuló jazz és egyéb akkor divatos zenét játszó zenekarok gyári hangszerei már nem tekinthetőek népi hangszereknek. A hagyományos népi hangszerek korszaka a parasztság, mint társadalmi réteg megszűnésével lezárult. Napjainkban a különböző táncház mozgalmak és hagyományőrző együttesek révén főleg Budapesten él tovább a népi hangszerek használata, amely azonban az eredeti közegéből kikerülve, inkább a városi lakosság soraiban talál kedvező fogadtatásra.

Az is sajnálatos tény, hogy sokszor épp a hagyományőrök azok, akik álhagyományokat teremtenek, holott eredeti célkitűzésükből adódóan éppen nekik kellene az autentikus, történetileg igazolható hagyományok őrzőinek maradniuk. Példának okáért az egyik ismert népzeneész és adatközlő újabban a táncházasok igényei miatt már olyan furulyákat készít, amelybe belevési a nevét, holott a hagyományos furulyakészítésnél ez egyáltalán nem volt szokás. Annak ellenére, hogy a 18. századtól

ismert annak gyakorlata, hogy a mesteremberek a szerszámaikba belefárgták a monogramjukat, nyilvánvaló hogy a népi furulyák monogramos díszítése nem ennek adaptációja, hanem sokkal inkább a hagyomány kommerszialisálódása. A néphagyományra jellemző közösségi kontroll híján az autentikus adatközlők „népies sztárokká” válnak és ebből kifolyólag megszűnnek autentikus adatközlők lenni. Ez ugyan felfogható egy természetes, már modernizált, hagyományozódó dinamikus folyamatnak, ám ebben az esetben még kevésbé beszélhetünk autentikus hagyományokról és hagyományőrzésről.

A 1960-as 70-es évek táncház mozgalmainak hagyományőrzőivel szemben a jelen hagyományőrzői már a korántsem burkolt nemzeti érzés politikai töltetével átítatva a távoli, olykor elképesztő távoli múltban keresgélnek és ami még rosszabb úgy vélik találnak is történetileg semmilyen módon nem igazolható összefüggéseket, ezredéves hagyományokat. Túlzó reakcióik valószínűsíthetően a szocializmus időszakának egyoldalú történelemszemlélete és a neoliberálisok multikulturális, globalizációs értékrendjével szembeni ellenérzéseikkel magyarázhatóak. Azonban a reneszánsz kor előtt hazafiasságot és a reformkor előtt nemzeti érzést keresgélni nemcsak hogy anakronisztikus, de teljes mértékben szükségtelen is. Mivel több mint ezeréves, viszonylag jól dokumentált, keresztény történelmünk van, amely erősen unikális nemcsak a térségben, de nagyobb földrajzi kitekintés szintjén is, nagyszámú, történetileg igazolható népi és nemzeti hagyomány áll a rendelkezésünkre, amelyekre okkal és joggal lehetünk büszkék. Ebből kifolyólag semmi szükség álhagyományok gyártására és azok gyakorlására, pláne a vélt vagy valós pogány és gnosztikus eszmék nemzeti színekbe öltöztetésére. Összességében a hagyományőrzés nemes feladatát kellene az eredeti célkitűzésnek megfelelően jól ellátni és szakemberek bevonásával az álhagyományok felesleges sallangjától megszabadulni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AK
1990 Akadémiai Kislexikon II.
Főszerkesztők: BECK Mihály és PESCHKA Vilmos Budapest
- BARABÁS Jenő
1963 Kartográfiai módszer a néprajzban. Budapest
- GUNDA Béla
1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők.
Ethnographia LXIX 567-577.
- HOBSBAWM, Erik
1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914.
In: Hagyomány és hagyományalkotás. Budapest 127-189.
Szerk: HOFMAN Tamás és NIEDERMÜLLER Péter
- HOFFMANN Tamás
2004 Bábel tornya. A néprajztudomány székháza. Budapest
- NL
1979 Néprajzi Lexikon II. F-Ka.
Főszerkesztő: ORTUTAY Gyula Budapest
- SHILS, Edward
1987 A hagyomány. Bevezetés.
In: Hagyomány és hagyományalkotás. Budapest 15-66.
Szerkesztők: HOFMAN Tamás és NIEDERMÜLLER Péter